

підприємств берегової інфраструктури водного транспорту в зборах за використання води поряд зі зборами за користування водою під час експлуатації водних шляхів вантажними самохідними, несамохідними та пасажирськими судами.

Формування ренти у водному господарстві, її розподіл не мають належного інституційного та нормативно-правового забезпечення. Тому необхідно збільшити нормативи збору за спеціальне водокористування і відповідно внести зміни до основних законодавчих актів, що регулюють спеціальне використання водних ресурсів.

Для посилення регулюючих функцій платежів варто підвищити їх частку в податках у цілому (реструктуризація) без порушення податкового балансу з метою більш раціонального використання водних ресурсів.

Література

1. *Водні ресурси на рубежі XXI ст.: проблеми раціонального використання, охорони та відтворення / За ред. д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 460 с.*
2. *Хвесик М. А., Голян В.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.*
3. *Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту” від 16.08.1999 р. № 1494.*

УДК 338.45:639.2

К.І. РИЖОВА

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА ВНУТРІШНІХ ВОДОЙМ

За сучасних економічних умов у зв'язку з подорожчанням енергоносіїв, комбікормів, органічних і мінеральних добрив, введенням плати за воду, посиленням вимог до екологічної безпеки та низкою інших лімітуючих факторів постала необхідність використання резервів розвитку рибогосподарської галузі, зокрема пошуку нових підходів до ведення рибного господарства.

Питання раціонального природокористування постійно перебувають у центрі уваги вчених-економістів. У вітчизняній літературі теоретичні та практичні аспекти вирішення завдань розглядалися у роботах таких вітчизняних учених, як: О.Ф. Балацький, О.О. Веклич, В.А. Голян, К.Г. Гофман, Б.М. Данилишин, Н.В. Збагерська, Л.Г. Мельник, В.М. Трегобчук, М.А. Хвесик, Є.В. Хлобистов, В.Я. Шевчук та інших.

Слід зазначити, що в рибному господарстві внутрішніх водойм проблеми менш досліджені і стосуються переважно окремих аспектів. Збільшення обсягів

виробництва в сучасному ставовому рибництві України потребує вирішення низки важливих проблем, серед яких: підвищення ефективності функціонування ставкових екосистем з максимальним використанням їх продукційних можливостей; реконструкція іхтіокомплексу ставків із введенням у ставове рибництво поряд із традиційною полікультурою нових цінних об'єктів аквакультури, а у разі, коли це доцільно, і таких хижих видів, як щука, судак, сом; частковий перегляд систем ведення господарства з розповсюдженням поряд із дволітнім трилітнього циклу вирощування ставової риби; організація раціональної годівлі риб з метою зниження витрат концентрованих кормів з 3,0–4,0 до 2,0–2,5 одиниць на одиницю продукції.

Потужним резервом збільшення обсягів виробництва цінної продукції в Україні є підвищення ефективності рибогосподарського освоєння водосховищ дніпровського каскаду. Проте за інтенсивного й багатоцільового використання водних ресурсів рибне господарство дніпровських водосховищ водночас відчуває зростання впливу й комплексу інших факторів, до яких належать рибальство, відчуження мілководдя для різноманітних народногосподарських потреб, суцільне заростання водною рослинністю значних ділянок водосховищ, що втратили значення для відтворення та нагулу риб.

Досягти значного підвищення продуктивності природних водойм можливо лише в тому випадку, якщо процеси відтворення рибних запасів будуть контролюватися людиною. Рівень ефективності відтворення рибних запасів характеризується, з одного боку, безпосередньо показниками роботи підприємств, які здійснюють вирощування молоді, що направляється для зариблення водойм, з іншого – показниками промислової віддачі від зариблення та кінцевих результатів у вигляді показників, що оцінюють кількість, якість, вартість, прибутковість готової продукції, отриманої від промислової віддачі. У зв'язку з цим розробка питань удосконалення рибництва на природних водоймах, виявлення шляхів та резервів підвищення його економічної ефективності набуває важливого теоретичного і практичного значення, вимагає відповідної уваги з боку науки та практики.

Одним із основних завдань рибогосподарських, наукових та проектних організацій щодо подальшого розвитку рибного господарства на водосховищах є забезпечення в найближчі роки різкого підвищення їх рибопродуктивності за рахунок розширення масштабів та покращення якості рибоводно-меліоративних робіт, знаходження нових, більш ефективних методів рибогосподарського використання водосховищ, організації на науковій основі рибного господарства на цих водоймах в умовах їх комплексного використання.

Тому для створення необхідних рибних запасів у водосховищах дніпровського каскаду та забезпечення планових обсягів вилову риби побудовані нерестово-вирощувальні рибні господарства: Канівське (площа ставків – 210 га), Кременчуцьке (1143 га), Каховське (735 га), Цюрупинське (392 га). Пізніше у зв'язку з масовим розвитком у водосховищах зелених і синьо-зелених водоростей збудовано розплідники рослиноїдних риб: Дніпродзержинський (652 га) та Іркліївський (1147 га), а також Ново-

каховський завод частикових риб (1270 га). Більшість нерестово-вирощувальних рибних господарств – це досить великі рибницькі господарства. Їх будівництво пов'язане і здійснювалося одночасно із спорудженням відповідних водосховищ. Рибоводні заводи побудовані недавно, вони порівняно невеликі й розташовані біля водойм, куди направляється вирощена ними молодь риб. Рибовідтворювальні комплекси спеціалізуються на вирощуванні та випуску у дніпровські водосховища переважно дволіток рослиноїдних риб і в незначній кількості коропа та буфало.

Водосховища дніпровського каскаду мають значні резерви природної кормової бази. Так, біомаса фітопланктону коливається від 13 г/м^3 на Київському до 61 г/м^3 на Кременчуцькому водосховищах, що забезпечує потенційний приріст іхтіомаси в середньому по каскаду 250 тис. т; біомаса зоопланктону становить від $0,02 \text{ г/м}^3$ на Канівському до $0,04$ – на Каховському та $2,69 \text{ г/м}^3$ – на Кременчуцькому водосховищах і забезпечує потенційний приріст іхтіомаси в середньому 72 тис. т [1, с. 92–94].

Трофічна структура іхтіоценозів дніпровських водосховищ характеризується домінуванням в іхтіокомплексах бентофагів і хижаків. У групі планктофагів з обмеженим видовим складом переважають тюлька та верховодка – види, що не мають високої харчової цінності. Не заповнена екологічна ніша риб-фітофагів. Поряд з цим погіршення умов для природного відтворення аборигенної іхтіофауни призвело до розрідження їх стад і, як наслідок, додаткового розвитку надлишкової кормової бази. Отже, значна частина природних кормових ресурсів водосховищ недовикористовується рибами [2, с. 5].

Підвищення рибопродуктивності водосховищ та покращення якісного складу іхтіофауни можливо за рахунок збільшення масштабів уселення життєво стійкої підрощеної молоді рослиноїдних риб (білого та пістрявого товстолобиків, білого амура), буфало та інших.

Рибогосподарське освоєння водосховищ р. Дніпро шляхом вселення в них рослиноїдних риб здійснюється вже протягом кількох десятиліть, адже ці риби в природних умовах України потомства не дають. Біологічна продуктивність водосховищ дніпровського каскаду, за оцінками та рекомендаціями спеціалістів, може забезпечити вирощування до 20 тис. т товарних рослиноїдних риб, але для цього необхідно щорічно зариблювати водосховища дволітками у кількості близько 42,9 млн. штук. Проте обсяги їх зариблення були недостатніми.

Позитивний результат вселення рослиноїдних риб великою мірою залежить від якості рибопосадкового матеріалу. Зариблення водосховищ доцільно проводити дволітками тому, що промислове повернення від вселення цього літоку рослиноїдних риб незначне і в Каховському водосховищі становило 0,23%, а в Кременчуцькому водосховищі вселення 4 млн. екземплярів цього літоку за 4 роки навіть не позначилось на видовому складі промислових уловів [4, с. 9]. Багаторічна практика ведення випасного вирощування рослиноїдних риб на базі дніпровських водосховищ показала, що зариблення водосховищ цього типу доцільно проводити посадковим матеріалом середньою

масою не нижче як 130–150 г, оскільки така молодь здатна добувати їжу й уникати хижаків. Зокрема, доведено, що зариблення водойм життєздатним рибопосадковим матеріалом є доцільним й ефективним як з біологічного, так й економічного погляду. У 1995 р. із Каховського водосховища виловлено за рахунок штучного відтворення рибних запасів 1,5 тис. т рослиноїдних риб, що становить 20% від загального вилову риби із водосховищ і свідчить про великі можливості зариблення природних і штучних водойм.

У результаті 20-річного вселення в Каховське водосховище дволіток рослиноїдних риб тут сформувалась найбільша в Європі популяція цих цінних видів риб, що швидко ростуть. Сьогодні кожна п'ята тонна виловленої риби на цих водосховищах приходить на рослиноїдні. Регулярне зариблення дволітньою молоддю рослиноїдних риб Кременчуцького водосховища в останні роки в обсягах, що рекомендує Інститут рибного господарства, зумовило покращення якісного складу рибопродукції за рахунок збільшення вилову товстолобиків.

Наочним результатом зариблення водойм є вилов рослиноїдних риб, обсяги якого за роки промислу становлять 35,5 тис. т, з них 77,7% (27,6 тис. т) – у Каховському водосховищі, 17,3% (6,1 тис. т) – Кременчуцькому. Незважаючи на економічну кризу, обсяги вилову рослиноїдних риб з дніпровських водосховищ були майже стабільними до 1999 р. Зниження цього показника в останні роки обумовлене перш за все значним скороченням промислового стада, що є результатом як зменшення обсягів вселення, так і погіршенням якісного стану посадкового матеріалу. Загальний вилов рослиноїдних риб у цілому по каскаду водосховищ в окремі роки становив 5 тис. т, що значно нижче потенційних прогнозних величин.

Наведена інформація та її аналіз свідчать, що відтворення рибних запасів є досить важливим для економіки рибного господарства і здійснюється у значних масштабах. Варто наголосити, що всі роботи із зариблення водойм проводяться під контролем фахівців Головрибвводу, місцевих органів влади та органів охорони природи України. Штучне відтворення підприємствами рибних запасів у природних водоймах має велике загальнодержавне значення. Для збереження профілю їх діяльності важливо залишити їх у складі підприємств державної форми власності.

З огляду на великі площі водосховищ, озер та лиманів, водоймоохолоджувачів, інших природних водойм та необхідність поліпшення їх рибогосподарського використання, постійною має бути державна підтримка рибовідтворювальних комплексів. На нашу думку, ці комплекси необхідно підпорядкувати окремій державній структурі при Державному комітеті рибного господарства, що дбатиме про забезпечення якісним рибопосадковим матеріалом цінних об'єктів рибництва всіх водойм країни, а їх зариблення повинно контролюватися позавідомчими комісіями у складі представників наукових установ та місцевих органів виконавчої влади.

З метою збереження існуючих та збільшення запасів цінних промислових видів риб, підвищення рибопродуктивності водосховищ доцільно протягом найближчих років здійснити комплекс конструктивних заходів щодо

поліпшення умов природного відтворення риб, серед яких першочерговими можна визначити такі:

- для зниження згубного впливу різких коливань рівня води у водосховищах у нерестовий період перевести Київську і Канівську ГЕС на базовий режим роботи, стабілізувати рівневий режим у період заборони вилову риби у верхній частині водойми, проводити осушення нерестовищ шляхом літньо-осіннього зменшення рівня води на 1–1,5 м один раз на 3–4 роки;
- обладнати всі водозабори водосховищ сучасними рибозахисними пристроями;
- розширити масштаби і поліпшити якість рибницько-меліоративних робіт на існуючих нерестовищах: викошування жорсткої рослинності на нерестовищах, вилучення зайвої м'якої зануреної рослинності, риття каналів, проток, виймання ґрунту, укріплення берегів тощо. Запровадити біологічну меліорацію нерестовищ за рахунок зариблення молоддю білого амура;
- забезпечити санітарний контроль за якістю води у водосховищі і притоках та підвищити відповідальність за це водокористувачів;
- відновити роботи зі штучного розведення та випуску у водосховище життєстійкості молоді цінних промислових видів риб із місцевої іхтіофауни (сом, судак, щука, сазан та ін.);
- зариблювати водосховища рослиноїдними рибами. Зокрема, доцільне щорічне зариблення рибопосадковим матеріалом середньою масою однієї особини 130–150 г при 10%-ному промислового поверненні риби;
- у Київському та Канівському водосховищах обмежити на 4–5 років квоти або заборонити на цей період вилов цінних видів риб, насамперед ляща, судака, сома, що дасть змогу дещо відновити запаси цих видів риб;
- удосконалити аматорське рибальство, передбачивши створення на базі рибодобувних підприємств зон відпочинку й організацію рибальства, надання послуг рибалкам-аматорам, одночасно посиливши охорону рибних запасів від браконьєрів;
- створити природоохоронні акваторії (заказники та заповідники) для забезпечення ефективного природного відтворення найбільш цінних представників іхтіофауни водосховищ;
- сформувати банк даних для розроблення моделі водної екосистеми водосховищ дніпровського каскаду з метою проведення екологічного моніторингу, прогнозування структури і продуктивності водойм, формування іхтіоценозу, не втрачаючи його генетичного різноманіття і не порушуючи природної цілісності.

Для підтримки заходів щодо збереження і відтворення рибних запасів та розв'язання інших важливих проблем доцільно створити Фонд водних ресурсів України, як це зроблено в Російській Федерації та інших державах, за рахунок виручки від збору за використання цих ресурсів і спрямувати його на підтримку заходів щодо відтворення рибних ресурсів і т.п. Потрібно також розробити та впровадити державне страхування рибного господарства, що зменшить ризик і гарантуватиме відшкодування збитків, завданих стихією .

Посилення державного втручання потребує зміцнення матеріально-технічної бази рибного господарства. Це насамперед відновлення та створення нових потужностей з централізованого виготовлення та постачання рибницьким підприємствам спеціалізованих засобів механізації й автоматизації трудомістких процесів, зокрема потужної землерийної техніки, транспорту для перевезення живої риби на далеку відстань, обладнання для інкубаційних цехів, спецвзуття, засобів малої механізації, хімічних реактивів, засобів профілактики та лікування риб, а також технологічних ліній для переробки риби, її зберігання тощо. Виготовлення цих засобів та обладнання можна здійснити на вітчизняних промислових підприємствах.

Перехід до платного природокористування потребує розробки й освоєння методів економічної оцінки рибогосподарських водойм як основних засобів виробництва в прісноводному рибному господарстві.

Слід звільнити рибницькі господарства, що заповнюють стави водою з природних джерел чи за рахунок атмосферних опадів, від плати за воду. При цьому необхідно враховувати, що воду в ставах, розташованих у населених пунктах, використовують не лише рибницькі підприємства, а й інші водоспоживачі. Рибницькі господарства створювалися, як правило, на болотах, сіножатях, пасовищах та інших малопродуктивних угіддях. Необхідно провести грошову оцінку земель під водою, порівнявши їх до таких, що використовуються за сільськогосподарським призначенням, і відповідно їх оподатковувати.

Рибогосподарські підприємства працюють у жорстких умовах економічної діяльності. Вони стикаються з низкою перешкод, які не дають можливості діяти на повну потужність: системні диспропорції у фінансово-кредитній сфері, високі податки, нестача обігових коштів, постійне підвищення цін на енергоносії та інші матеріально-технічні ресурси, обмежена купівельна спроможність населення, труднощі з реалізацією риби і рибопродуктів в умовах насичення вітчизняного ринку риботоварами іноземного виробництва. До забезпечення стійкості розвитку виробництва продукції аквакультури шляхом його інтенсифікації доцільно здійснити такі заходи:

- удосконалити систему збалансованого поєднання державного регулювання економіки рибного господарства з економічною свободою підприємств в умовах ринкових відносин. Держава повинна створити умови для ринкової економіки рибного господарства і насамперед провести приватизацію рибних господарств на засадах приватної власності на землю, в тому числі під водою та гідроспорудами. При цьому буде визначено власника ставів, гідроспоруд та інших основних засобів, зникне проблема корпоративних прав держави щодо майна рибних господарств, відпаде необхідність у створенні державних органів управління корпоративними правами, а співпраця окремих господарств базуватиметься лише на взаємній економічній вигоді;

- вирішення питання повної приватизації рибних підприємств управління державною часткою майна, що приватизується, доцільно покласти на Державний комітет рибного господарства України. При цьому приватизовані

підприємства будуть працювати як єдиний майновий комплекс, що є запорукою гарантованого виробництва риби і рибопродукції з високою економічною ефективністю. Слід також розробити умови передачі частки державного майна в оренду;

- з боку держави необхідна підтримка власних товаровиробників рибопродуктивного підкомплексу з таких питань, як надання пільгових кредитів, дотацій на здійснення загальнодержавних програм, зокрема селекції в рибництві, створення матеріально-технічної бази для вирощування посадкового матеріалу риб, які не розмножуються в природних умовах, виконання меліоративних робіт на водосховищах, водоймах комплексного використання та інших;

- у законодавчому порядку покласти відповідальність за користування поверхневими водами на окрему державну структуру, яка б координувала і здійснювала контроль, оскільки до погіршення екологічної ситуації на внутрішніх водоймах призвело послаблення державного контролю за забором води та її забруднення численними водокористувачами.

Фінансовий стан підприємств рибної галузі останніми роками в основному характеризується збитками, великою дебіторською і кредиторською заборгованістю, недостатнім забезпеченням власними коштами в засобах виробництва, фондах, на розрахункових рахунках.

Збиткова діяльність не дає можливості розвивати виробництво, оновлювати основні засоби, купувати оснащення й матеріали, впроваджувати передові технології, стимулювати працю робітників, поновлювати оборотні кошти. Затяжна фінансова криза може призвести багато підприємств до банкрутства.

Особливе місце в підвищенні рівня стійкого розвитку підприємств належить економічному механізму господарювання, що базується на використанні сукупності методів і форм впливу на економічні інтереси через ціну, кредити, податки та бюджети.

Одним із основних факторів, що визначають ефективність виробництва, є ціна, яка впливає, з одного боку, на матеріальні ресурси, що використовуються, з іншого – на виробництво та реалізацію риби й рибопродуктів.

Головними важелями економічного регулювання розвитку виробництва з боку держави слід вважати цінову, податкову, кредитну та бюджетну політику шляхом розроблення цільових комплексних програм, державні замовлення, заставні та лізингові операції.

Оскільки діяльність підприємств рибного господарства повинна спрямовуватися на отримання прибутку та задоволення потреб населення в рибній продукції при наявності конкуренції, центральним в управлінні є стратегічний маркетинг. Останній ми розглядаємо як систему організаційно-економічних, технологічних і технічних функцій маркетингових структур, направлених на просування ідей, товарів та послуг для забезпечення обміну, що задовольняє організації та окремих осіб.

Таким чином, структурна перебудова рибного господарства передбачає досягнення результатів, що мають державне значення. За її професійної

реалізації зросте продуктивність прісноводних водойм, водосховищ, а також заток і лиманів за умови їх належного зариблення, збільшиться пропозиція риби і рибопродукції власного виробництва на внутрішньому ринку країни, знизиться її собівартість і стане доступною для широких верств населення. Будуть створені додаткові робочі місця і забезпечено зайнятість населення регіонів країни, яке історично і традиційно тяжіє до ведення рибного господарства. На нинішньому етапі є необхідність і можливість відродити рибне господарство на новому технічному та організаційному рівні і забезпечити його подальший розвиток.

Література

1. Гринжєвський М.В. *Аквакультура України (організаційно-економічні аспекти)*. – Львів: Вільна Україна, 1998. – 364 с.
2. Негоновская И.Т. *О результатах и перспективах вселения растительноядных рыб в естественные водоемы и водохранилища СССР // Вопросы ихтиологии*. – Вып. 4. – М., 1980. – Т. 20. – С. 36–42.
3. *Наукове обґрунтування вселення цінних об'єктів аквакультури у внутрішні водойми України для підвищення їх рибопродуктивності / Гринжєвський М.В., Андющенко А.І., Третяк О.М. та ін. // Рибне господарство*. – Вып. 51. – К.: Інститут рибного господарства УААН, 1999. – С. 3–26.

УДК 338.48.330

І.В. СІНЕНКО

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АВТОТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ

На сучасному етапі розвитку продуктивних сил і регіональної економіки увага широких кіл науковців все частіше спрямовується на розробку та вдосконалення теоретико-методологічної бази дослідження проблематики формування світового туристичного ринку. Така зацікавленість обумовлена відображенням у статистичних спостереженнях великим позитивним економічним ефектом від експансії туристичної сфери у світовому географічному просторі. Невід'ємною складовою туризму є туристичні потоки. Їх геопросторовий та часовий розподіл впливає на всі аспекти функціонування світового туристичного ринку в цілому та кожного окремо, адже потоки туристів суміжні з переміщенням потужних грошових мас. Досліджуючи сутність туристичних потоків, визначаючи принципи формування їх векторів та закономірності їх тяжіння до регіонів певного рівня розвитку, можна створювати та впроваджувати дієві схеми залучення туристичних потоків до України, тим самим оновлюючи економіку депресивних регіонів нашої держави. Автотранспортні коридори є одними з базових векторіальних носіїв туристичних потоків, а отже, потрібно досліджувати закономірності